

Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat Nüshası) Hastalık Adları Söz Varlığı Üzerine

Serkan CİHAN

* Dr.Öğr.Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Çankırı Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8808-088X>

ROR ID: <https://ror.org/011y7xt38>

serkancihan@karatekin.edu.tr

Atf Bilgisi

CİHAN, Serkan. "Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat Nüshası) Hastalık Adları Söz Varlığı Üzerine". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53 (Bahar 2025), 537-562.

Geliş Tarihi	20.03.2025
Kabul Tarihi	25.04.2025
Yayın Tarihi	12.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Harezmi Türkçesinin söz varlığını ortaya koyma noktasında en önemli başvuru eserlerden biri olan Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshası, dönemin sosyo-kültürel hayatı, ekonomisi, örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri, yeme-içme kültürü gibi birçok alanda bize ip uçları sunmaktadır. Bu dil malzemesinin çokluğuna rağmen nüsha üzerinde yapılan çalışmaların yetersiz kaldığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Bu çalışmada, nüshada geçen hastalık adları ele alınacaktır. Nüshanın hastalıklarla ilgili söz varlığı, oldukça dikkat çekicidir. Dönemin diğer metinlerinde yer almayan, ve hatta Türk dili tarihî metinlerinde bulunmayan, hapax durumundaki terimler de nüshada tespit edilmiştir. Nüshada farklı yazımlar dikkate alınmadığında hastalık terimleriyle ilgili kırk üç madde tespit edilmiştir. Hastalıkla ilgili genel kavramlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu kırk üç madde, farklı başlıklar altında incelenecektir. Hastalık terimleri, 'göz hastalıkları', 'deri hastalıkları', 'akıl hastalıkları', 'bulaşıcı hastalıklar', 'konuşma bozuklukları', 'bedensel hastalıklar', 'enfeksiyon hastalıkları' ve 'hastalıkla ilgili genel terimler' olmak üzere dokuz farklı başlık altında ele alınacaktır. Harezmi Türkçesi metinleri üzerinde hastalık söz varlığıyla ilgili çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmayla birlikte, konuya ilgi çekilmeye ve dönemin hastalık söz varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma, hastalıkla ilgili fiilleri de kapsamaktadır. Metindeki hastalık terimlerinin geçtiği satırlar belirtilmiş olup nüshadaki Arapça ve Farsça karşılıkları da verilmiştir. Çalışmada bu hastalık terimleri incelenecek, ilgili durumlarda etimolojik sözlüklerdeki durumları ortaya konulacak, dönemin diğer metinlerinden ve Türkçenin tarihî metinlerindeki durumlarından faydalanulacak ve günümüzdeki durumları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Hastalık Adları, Harezmi Türkçesi, Mukaddimetü'l-Edeb, Söz Varlığı, Yozgat Nüshası.

On the Vocabulary of Disease Names in *Mukaddimetü'l-Edeb* (Yozgat Copy)

Serkan CİHAN

Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Humanities and Social Sciences, Turkish
Language and Literature, Çankırı, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8808-088X>

ROR ID: <https://ror.org/011y7xt38>

serkancihan@karatekin.edu.tr

Citation

CİHAN, Serkan. "On the Vocabulary of Disease Names in *Mukaddimetü'l-Edeb* (Yozgat Copy)". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 537-562.

Date of Submission	20.03.2025
Date of Acceptance	25.05.2025
Date of Publication	12.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

The Yozgat copy of Mukaddimetü'l-Edeb, which is one of the most important reference works in revealing the vocabulary of Khwarezmian Turkish, offers us clues in many areas such as the socio-cultural life of the period, economy, customs and traditions, traditions and customs, food and beverage culture. It would be a fair observation to say that despite the abundance of this language material, the works made on the copy was insufficient. In this study, the disease names mentioned in the copy will be discussed. The manuscript's vocabulary regarding diseases is quite remarkable. Terms in hapax status that were not included in other texts of the period, or even in Turkish language historical texts, were also identified in the copy. When different spellings were not taken into account in the copy, forty-three items related to disease terms were identified. General concepts about the disease are also included in the study. These forty-three items are discussed under different headings. Disease terms will be discussed under nine different headings: 'eye diseases', 'skin diseases', 'mental diseases', 'infectious diseases', 'speech disorders', 'physical diseases', 'infectious diseases' and 'general disease-related terms'. The number of studies on disease vocabulary in Khwarezm Turkish texts is quite limited. With this study, we will try to attract attention to the subject and reveal the disease vocabulary of the period. The study also covers verbs related to the disease. The lines in the text where the disease terms appear are indicated, and their Arabic and Persian equivalents in the copy are also given. The lines in the text where the disease terms appear are indicated, and their Arabic and Persian equivalents in the copy are also given. In the study, these disease terms will be examined, their status in etymological dictionaries will be examined in relevant cases, their status in other texts of the period and historical texts of Turkish will be used, and their current status will be examined.

Keywords

Illness Names, Khwarezm Turkish, Mukaddimetü'l-Edeb, Vocabulary, Yozgat Copy.

Giriş

Orta Türkçe döneminin başlangıç noktasına konumlandırabileceğimiz Harezmi Türkçesi, XI-XII. yüzyılda hem etnik bağlamda, hem siyasi hayat bağlamında, Oğuz, Kıpçak ve Kanlı boylarının yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte Türkleşen Harezmi bölgesinde Karahanlı Türkçesi temelinde, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin de etkisiyle teşekkül etmiş dile verilen addır. Birden fazla etnik yapının bir arada yaşamaya başlaması, dili de etkilemiş ve dil karma bir yapıya kavuşmuştur. Bu Türk boylarının farklı ağız özellikleri, Harezmi Türkçesinin kelime hazinesini ve şekil bilgisi özellikleriyle kavuştuğu farklı yapı, bu dilin en belirgin özelliği olarak ön plana çıkmaktadır¹.

Bu dönemde *Nehcü'l-Ferâdîs*, *Kıssaşü'l-Enbiyâ*, *Mu'ini'l-Mürîd*, *Satır Arası Kur'ân Tercümesi* gibi önemli ancak sayılı eser kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında *Mukaddîmetü'l-Edeb*'in özel bir yere sahip olduğunu söylemek gerekir. Harezmi Türkçesiyle kaleme alınan eserlerin çoğunluğu dinî içeriğe sahiptir. Bu nedenle sözlük niteliğindeki *ME*, dönemin söz varlığını tespit etmekte bize önemli veriler sunar. Eserin kırktan fazla nüshası mevcuttur. Çalışmada kaynak olarak kullanacağımız Yozgat nüshası, eserin en eski ve kapsamlı nüshalarındandır. Nüsha, Yozgat-000396 adıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 10 Cemâzü'l Evvel 655/25 Mayıs 1257'de, Harezmi'de yazılan nüshanın müstensihisi İbrahim bin Mahmud Sûfi'dir. Nüsha, üç ana bölümden oluşmaktadır. İsimler, fiiller ve harfler. İsimler bölümü, 60 varaktır. Fiiller bölümü ise girişi de dâhil edildiğinde 262 varaktır ve nüshanın büyük çoğunluğunu içerir. Harfler bölümünün tamamı Arapçadır ve 26 varaktır². Nüshanın söz varlığı, çok farklı alanlarda çalışmalara kaynaklık edebilecek niteliğe sahiptir. Bu çalışmada eserin Yozgat nüshasında yer alan hastalık terimleri incelenecektir.

Tarihî Türk dillerinde farklı alanlarda kullanılan terimlerin ortaya çıkarılması, o dönemin söz varlığı ve ilgili alandaki gelişmeleri görmek için önem arz eder. Harezmi Türkçesi metinleri incelendiğinde tıp terimleri ya da hastalık söz varlığı üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı

¹ Aysu Ata, *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, TDK, Ankara 1997, s. 22-23.

² Serkan Cihan, *Mukaddîmetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası)-(Giriş, Metin, Notlar, Sözlük-Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 2.

görülmektedir. Bu durumda Harezmi Türkçesi metinlerinin sınırlılığı ve genel anlamda metinlerin dinî içerikli olmasının da etkisi büyüktür. Türk dilinin farklı dönemleri üzerinde tıp terimleri ve hastalıklar üzerine bu tür çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmayla birlikte Harezmi Türkçesinde de ilgili söz varlığına dikkat çekmek ve yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturmak amaçlanmıştır.

Eski Türkçede tıp terimleri ve hastalık adları kullanımının Uygur Türkçesi metinleriyle başladığını söylemek mümkündür. Orhon Yazıtları'nda hastalık söz varlığıyla ilgili herhangi bir terim, tarafımızdan tespit edilememiştir. Konuyla ilgili Seyfullah Türkmen, *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri* adlı bir doktora çalışması hazırlamış, dönemin tıp metinlerini ve terimlerini incelemiştir³. Macidegül Batmaz, bir yüksek lisans tezi hazırlamış ve Eski Uygur Türkçesindeki tıp terimlerini ele almıştır. Çalışmasında Batmaz, 76-111 sayfaları arasında dönemin hastalık söz varlığını tespit edip incelemiştir⁴. Mahmut Gürkan, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsünde *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* adlı bir doktora çalışması yapmıştır⁵. Utku Işık, *Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamış, dönemin tıpla ilgili terimlerini incelemiştir⁶. Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinleri üzerinde de yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Duygu Temel, *Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır⁷. Hasan Galip,

³ Seyfullah Türkmen, *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2006.

⁴ Macidegül Batmaz, *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

⁵ Mahmut Gürkan, *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010.

⁶ Utku Işık, *Karahanlı Türkçesindeki Tıp Terimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016.

⁷ Duygu Temel, *Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2020.

Kıyasü'l-Enbiyâ' da geçen tıp terimlerini incelemiştir⁸. Eski Anadolu Türkçesinin ilk tıp metni sayılan *Tuḥfe-i Mübârizî*⁹, konuyla ilgili en önemli kaynaklardandır. Anadolu sahasında kaleme alınan eser üzerinde Binnur Erdağı Doğuer çalışmış, metni Latinize etmiş, eserin dizin-sözlüğünü hazırlamıştır⁹. Bu çalışmalar dışında da konuyla ilgili birçok tez, makale ve bildiri kaleme alınmıştır.

Doğrudan hastalık adlarıyla ilgili Harezmi Türkçesi metinleri üzerinde yapılan çalışma, konuyu da içine alan bir iki çalışma dışında yoktur. ME'nin Yozgat nüshasının söz varlığının ortaya konulmasıyla birlikte metin üzerinde tematik çalışmaların da artacağı muhtemeldir. Biz de çalışmamızda nüshada geçen hastalık terimleri söz varlığını inceleyeceğiz. Metinde tespit edilen hastalık terimleri, farklı başlıklar altında toplanacak, farklı yazımlar, tek başlık altında ele alınacaktır.

1. İnceleme

Sekiz farklı başlık altında ele alacağımız çalışmada farklı biçimler ve aynı anlama gelen kelimeler, tek madde başlığı altında ele alınacaktır. Çalışmada ME'nin Yozgat nüshasında tespit ettiğimiz hastalık adları, kırk üç madde başı şeklinde tespit edilip incelenmiştir.

1.1. Göz hastalıkları

1.1.1. Bişük közlüg 'gece körlüğü, göz rahatsızlığı' (161a/1)

Harezmi Türkçesinin diğer metinlerinde tespit edemediğimiz yapı, metinde "*bişük közlüg boldı / bişük közlüg*" şeklinde aynı satırda iki kez geçmektedir. Yapının Arapçası metinde '*amişe amşen ve huve a'meş*, Farsçası *şeb-kür* şeklinde verilmiştir. Yapı, metinde *be/ye/şın/vav/kef* harf sırasıyla yazılmıştır. Bu nedenle *bişük~yepşük* şeklinde farklı okumalara açıktır ancak etimolojik sözlüklerde, tarihî metinlerimizde ve çağdaş lehçelerde kelime, tarafımızdan tespit edilememiştir. O nedenle bu kelime grubunun hapax durumunda olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.2. Eğri közlüg 'şaşı kimse' (19a/7, 167a/6)

⁸ Hasan Galip, "Kıyasü'l-Enbiyâ' da Tıp Terimleri". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 7 (4), Ankara 2024, 790-814.

⁹ Binnur Erdağı Doğuer, *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübârizî Metin-Sözlük*, TDK, Ankara 2013.

Türkiye Türkçesinde ‘şası’ anlamıyla karşılayacağımız yapı, metinde iki farklı yerde geçmektedir. Metinde yapının Arapçası *aḥval/huve akbel*, Farsçası ise *kej-çeşm* şeklindedir. Yapı, Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde bulunmamaktadır ancak eserin Şuşter nüshasında cümle içinde “egri boldı anıḡ közi” şeklinde geçmektedir¹⁰. Bu kelime grubu da ayrı ayrı metinlerde yer almasına rağmen bu yapı ve anlamla Türkçenin diğer dönem metinlerinde yer almamaktadır.

1.1.3. **Ḳabuḳı éwrük** ‘(göz kapağı için) dönmüş, çevrilmiş’ (158a/4)

Metinde aynı satırda iki kez tanıklanan yapının Arapçası *šetran/eşter*, Farsçası ise *ve ĩn ber-geşte belek-i hum* şeklindedir. İlk kelime, *ḳabuḳ~ḳapaḳ* şeklinde iki farklı okuyuşa açıktır ancak ilk yapıda geçen kelime çok küçük de olsa bir ötre görülmektedir. O nedenle *ḳabuḳ* okuyuşu daha mantıklı görünmektedir. Bu kelime grubu da yine Türkçenin herhangi bir döneminde bu yapıyla tarafımızdan tespit edilememiştir.

1.1.4. **Ḳaraḡu** ‘kör’ (146a/5, 146a/6, 146a/7)

Metinde üç farklı yerde tanıklanan kelimenin Arapçası ‘*avra*’, Farsçası *kūr* şeklindedir. Orhon Türkçesinde yer almayan kelime, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde *karagu* ‘siyah, kara’ anlamıyla yer almaktadır¹¹. Kelime, bu anlamıyla ilk kez Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Divanü Lûgati’t-Türk*’te *karagu* ‘kör’ ve *Kutadgu Bilig*’de *ḳaraḡu* ‘kör’ şeklinde tespit edilmiştir¹². Kelime, ME’nin Şuşter nüshasında yine *ḳaraḡu* ‘karanlık’ ve *Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi*’nde *ḳaranḡu* ‘karanlık’ anlamıyla geçmektedir¹³. Kelime, bu anlamıyla dönem metinlerinden sadece *Ḳıssaşü’l-Enbiyâ*’da *ḳaraḡu* ‘kör, âmâ’ anlamıyla yer almaktadır. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde de farklı biçimlerle yer alan kelime, *karagu* ‘karanlık’ ve *karagu ol-* ‘kör olmak, görememek’ fiil

¹⁰ Nuri Yüce, *Mukaddimetü’l-Edeb Hıvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, TDK, Ankara 1993, s. 64.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2011.

¹² R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1979; Ahmet B. Ercilasun, Ziyat, Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’t-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK, Ankara 2018.

¹³ Nuri Yüce, age, s. 134; Yaşar Şimşek, *Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüs. [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)*, Cilt 1-2, Akçağ Yay., Ankara 2019, s. 260.

yapısıyla tespit edilmiştir¹⁴. Kelime, *Süheyl ü Nev-Bahâr*'da da aynı anlamla "eger oladuk rîş ü yâ karâğu, olur âb-ı hayvân elinden ağı" şeklinde geçmektedir¹⁵. *Tarama Sözlüğü* (TS) ve *Derleme Sözlüğü*'nde (DS) 'karanlık' anlamıyla geçse de kelime, bu anlamla tespit edilememiştir.

1.1.5. Kör/ Körmez/ Körmes köz/ Közsüz 'kör, görme yetisini kaybetmiş' (19a/7, 50a/3, 146b/1, 171b/3, 173a/2, 177b/5, 177b/6, 181a/2, 208a/5, 247b/7, 252a/6)

Metinde birçok yerde tanımlanan *kör* kelimesi, metinde farklı biçimlerle ifade edilmiştir ve tek maddede ele alınmıştır. Kelimenin Arapçası *a'mā /'avra*, Farsçası *teng çeşm /ve in zen-i kūr / kūr* şeklinde ifade edilmiştir. Kelime, EUTS'de *körmâz* 'kör', *közsüz* 'gözsüz, kör' biçimleriyle tanımlanmıştır. Bu anlamda kelime, Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB'de *közsüz* biçimiyle tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerindense *Husrev ü Şirin*'de (*yaraş yalğançı düşmen kör bolsun*) ve HKT'de (*körmes kıt*) birleşik fiil yapısıyla beraber kullanılmıştır. *Közsüz* biçimi ise dönem metinlerinden *Nehcü'l-Ferâdîs*'te (*közsüz* 'kör, âmâ') ve HKT'de (*közsüz/közsüz* 'kör') tanımlanmıştır. KTS'de kelime, *kör* 'kör', *körmez* 'kör, âmâ', *közsüz* 'gözü görmeyen' şeklinde metnimizdeki biçimlerle paralel olarak kullanılmıştır. Kelimenin kullanımları günümüze kadar devam etmiş, TS'de *gözsüz* 'kör' anlamıyla yer alırken DS'de kelime birçok mecaz anlamıyla birlikte tespit edilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te kelime, *gözsüz* '1. gözü olmayan, 2. gözü görmeyen' ve *kör* 'görme engelli' temel anlamının yanı sıra birçok mecaz anlamıyla birlikte kaydedilmiştir. *kör* kelimesi Farsça *kūr*'dan ödünçlenmiştir¹⁶. Kelime, çağdaş lehçelerde de kullanılmaktadır: AzT. *kor* 'kör'; ÖzbT. *ko'r* 'kör'.

1.1.6. Köz igi 'göz hastalığı' (36b/5)

Metinde tek bir yerde genel anlamda kullanılan *köz igi* şeklinde bir kelime grubu geçmektedir. Yapının Arapçası *'âbir remed*, Farsçası ise *derd-i*

¹⁴ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2007, s. 127.

¹⁵ Cem Dilçin, *Mes'ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, TDK, Ankara, 1991, s. 338.

¹⁶ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 259; Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 4. Cilt K-L, (Ed. Semih Tezcan), TÜBA, Ankara 2016, s. 396.

çeşm şeklinde belirtilmiştir. Yapı, dönem metinlerin sadece NF'de “*ol kündin āḥır vaqtımğa tegi Taṅrı te'ālā maṅga köz igi bermedi*” cümlesinde göz hastalığı anlamıyla geçmektedir.

1.1.7. Toğa közsüz ‘anadan doğma kör’ (171b/3)

Metinde aynı satırda iki kez belgelenen yapının (*toğa közsüz boldı - toğa közsüz*) Arapçası *kemihun/ekmeh*, Farsçası ise *nā-bīnā zād ez māder* şeklinde verilmiştir. Bu kelime grubu, metnimizden başka sadece *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde geçmektedir¹⁷. *toğa* kelimesi, EUTS'de ‘hastalık, sakatlık, kör’ anlamlarıyla geçmektedir. Kelime, KB'de *toğa* ‘hastalık’, DLT'de *tolgag* ‘sıkıntı’ biçimleriyle geçmektedir. Ancak metnimizdeki anlam *doğmak* fiiliyle ilintili olduğu için bu anlamdan farklı olmalıdır.

1.2. Deri hastalıkları

1.2.1. Çıban ‘çıban; yara’ (37a/1)

Metinde tek örnekte tanıklanan kelimenin Arapçası *dummel*, Farsçası *şīrīne* şeklinde verilmiştir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde bu yazımla tespit edilemeyen kelime, Harezmi-Kıpçak metinleriyle yazılı eserlerde görülmeye başlanmıştır. Kelime, dönem metinlerinden *İbn-i Mühennâ Lûgati*'nde *çıban* ‘bedende peyda olan malûm şiş, çıban’ ve KTS'de *çıban/çaban/çıban/şiban* ‘çıban, yara’ şeklinde geçmektedir. TS ve DS'de yer almayan kelime, *Türkçe Sözlük*'te aynı anlam ve yapıyla kullanılmaya devam etmektedir. Doerfer (*çıpqa*) ve Clauson (*çıbakan*) kelimenin farklı biçimlerini madde başı alıp kelimenin lehçelerdeki durumlarını ortaya koymuşlardır¹⁸. Kelimenin lehçelerdeki kullanımı devam etmektedir: AzT. *çıban* ‘çıban’; ÖzbT. *chipqon* ‘çıban’.

1.2.2. Çıgıt/Çıgıtlıg ‘çil, leke; çilli, lekeli’ (164a/4-5)

Metinde kelimenin Arapçası *eklef*, Farsçası *ve kulufeh-rüy* şeklinde belirtilmiştir. Kelime, dönem metinlerinden sadece KE'de *çıgıt* ‘yüzde

¹⁷ Gülден Sağol, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi/Giriş-Metin-Sözlük I*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 941.

¹⁸ Gerard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, cilt 3, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1967, s. 127-128; Sir Gerard Clauson, *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972, s. 396.

bulunan koyu renkli leke' ve KTS'de *çığıt* 'ergenlerin, bazen de ihtiyarların yüzünde peyda olan cilt lekeleri' şeklinde geçmektedir. Kelime, TS'deki tanıklarla 14-19 yy. arası metinlerinde *çığıt/çığıt* 'bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil' anlamıyla çokça kullanılmıştır. Clauson, kelimeyi *çığıt* 'yüzdeki leke veya çil' şeklinde açıklayıp kelimenin 14. yy. Osmanlı metinlerinde kullanıldığını belirtmiştir.

1.2.3. Kabarcuk/Kabarcukluğ 'kabarcık, sivilce; sivilceli' (36b/7, 47b/4, 132a/5, 161b/7, 182b/3, 207a/6, 287a/5)

Metinde birçok yerde geçen kelime, Eski Türkçe metinlerinde bulunmamaktadır. Kelimenin Arapçası *cuderyi*, Farsçası *âbile* şeklinde verilmiştir. Kelime, DLT'de *kabargan* 'vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce' şeklinde geçmektedir. Dönemin diğer eserlerinde tespit edemediğimiz kelime, metnin Şuşter nüshasında ve KTS'de de geçmektedir. TS'de kelime, *kabarcık* 'yanıkara, şarbon, kara kabarcık' anlamıyla belgelenmiştir. Clauson, kelimeyi çalışmasına *kabarçak* şeklinde almış, kelimenin farklı şekillerde kullanıldığını, kelimeyi tek bir kökene dayandırabilmenin şüpheli olduğunu ve en iyi ihtimalle *kabar-* fiil gövdesine dayandırılabilceğini vurgulamıştır. Tarihî metinlerimizde çok sık kullanılsa da kelime, *kabarcık* '2. vücutta oluşan sivilce gibi küçük şişkinlik' şeklinde neredeyse aynı biçim ve anlamla varlığını sürdürmektedir. Kelimenin kullanımı, çağdaş lehçelerde de farklı biçimlerle devam etmektedir: KzkT. *köpirşik/köpirşe* 'kabarcık'; BTü. *kabarsık* 'kabarcık'.

1.2.4. Kana-/ Kan çıkmaqlığı 'kanamak; kan kaybetme, kan çıkması' (79b/7, 128a/1)

Fiilin Arapçası metinde *ra'afê*, Farsçası ise *hûn âmed ez bîni-i û* şeklinde verilmiştir. EUTS'de kelime, *kanamak* 'kan almak' anlamıyla geçmektedir. DLT'de ise *kana-/kâna-/kân-* 'kanamak' biçimleriyle belgelenmiştir. Fiil, dönem metinlerinden sadece NF'de geçmektedir. KTS'de de fiilin kullanımı aynı biçim ve anlamla belgelenmiştir. Türkiye Türkçesinde de kullanımı aynı şekilde devam eden fiil, çağdaş lehçelerde de varlığını sürdürmektedir: YUTü. *kanatmak*(*kanımak*) 'kanatmak'; KS. *kana-* 'kanamak, kan akıtmak'. Ancak *kan çıkmaqlığı* yapısı, ME'den başka yazılı bir metinde tarafımızdan tespit edilememiştir.

1.2.5. Siwilcü 'sivilce' (37a/3)

Metinde tek yerde tanıklanan kelimenin Arapçası *besr*, Farsçası *her-çi ez-merdum-i çihr* şeklinde verilmiştir. Eski Türkçe ve Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde karşılaşmadığımız kelime, KTS'de *sivilçi* 'sivilce' yapısıyla yine tek metinde belgelenmiştir. Kelime, TS'de *sivilci/sivilcü* şeklinde iki farklı biçimle, DS'de *sivilci* şeklinde tanıklanmıştır. Kelime, Türkiye Türkçesinde *sivilce* 'içinde irin bulunan küçük deri kabarcığı, en küçük çıban' şeklinde kullanılmaya devam etmektedir.

1.2.6. Süçüg baş 'çocuklarda çıkan ve suluca çıban denilen sivilce' (37a/1)

Metinde tek örnekte belgelenen yapının Arapçası *se'fê*, Farsçası *şîrîne* şeklinde verilmiştir. Başka bir tarihî metinde karşılaşmadığımız yapının hapax durumundaki kelime gruplarından biri olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.7. Temregü 'kol, bacak ve yüzde çıkan üzeri pürtüklü bir mantar hastalığı' (37a/2)

Metinde bir örnekte tanıklanan kelime, dönem metinlerinde yer almamakla birlikte Eski ve Orta Türkçe diğer metinlerinde de tarafımızdan tespit edilememiştir. Kelime, DS'de farklı biçimlerle belgelenmiştir. *Türkçe Sözlük*'te *temriye* 'deride yer yer küme durumundaki birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık' şeklinde varlığını sürdüren kelimenin, çağdaş lehçelerde de kullanımı yaygındır: KTü. *temirew* ' liken, tuzlu balgam'; KTAT. *temirew* 'tıp liken; tuzlu balgam; egzema'. Tietze, kelimeyi çalışmasına *temregü/temreğü/temreği/temriye/temre* biçimleriyle almış ve 'yosun, liken; bir çeşit deri hastalığı ve bu hastalığa iyi gelen ot; Flechte' şeklinde açıklamıştır.

1.2.8. Tırnağ igi 'tırnak yakınında olan bir verem hastalığı' (37a/2)

Genel bir hastalık ismi olarak metinde yer alan bu kelime grubunun Arapça karşılığı *dâhis*, Farsçası ise *der-nâhun* şeklinde belirtilmiştir. Metinde tek yerde geçen yapı, başka yazılı bir kaynaktan tarafımızdan tespit edilememiştir.

1.2.9. Ur 'ur, hastalıklı kitle' (37a/3)

Metinde tek yerde geçen kelimenin Arapçası *sil'e* şeklinde verilmiş, Farsçası belirtilmemiştir. Bu kelime de Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçmemektedir. Kelimenin en eski kullanımının ME'de olduğunu belirtmek yerinde bir tespit olacaktır. Türkiye Türkçesinde kullanımı devam eden

kelimenin çağdaş lehçe sözlüklerindeki kullanımı kısıtlıdır: Moğ. *ur* ‘ur, ağaçtaki nasır veya kabarcık; tümör, yumru’.

1.3. Akıl Hastalıkları

1.3.1. Ahmak/Ebleh-Ebleh ‘<Ar. akılsız, bön’ (170b/5, 170b/6, 202b/2)

Metinde aynı anlam, iki farklı biçimle bulunan kelimenin Arapçası *ebleh*, Farsça karşılığı *ebleh/bī-ḥired* şeklinde verilmiştir. Her iki kelime de yine çoğu alıntı kelime olduğu gibi Orta Türkçeye metinlerimizde kullanılmaya başlanmıştır. Kullanımı Türkiye Türkçesinde *ahmak* ‘aklını gereği gibi kullanamayan, bön, budala, aptal’ ve *ebleh* ‘akılsız, budala, alık olan’ şeklinde devam eden kelimelerin çağdaş lehçelerdeki kullanımı yaygın olarak devam etmektedir: AzT. *ahmag* ‘ahmak’; YUTü. *ebleh* ‘aptal, ahmak’. Tietze, kelimeyi *ebleh* ‘akılsız’ <Ar. *ablāh/ablak* şeklinde açıklamış ve kelimenin Arapça *blh* kökünden geldiğini belirtmiştir.

1.3.2. Delü/Telve ‘deli’ (287a/3, 208b/2)

Metinde iki örnekte farklı yazımlarla belgelenen, cümle içinde “*şeytān delü kıldı-telve boldı*” şeklinde kullanılan kelimenin Arapçası *teḥabbeḥāhū* ‘şeytānu/huve mecnūnun, Farsçası *tebāh kerdeş dīv/dīvāne* olarak verilmiştir. Eski Türkçe metinlerinde *delü /telve* yazımıyla karşılaşmadığımız kelime, EUTS’de *tilfā* ‘tilbe, abdal, aşık, deli’ şeklinde belgelenmiştir. Kelime, HŞ, NF ve eserin Şuşter nüshasında *delü* ‘deli’, İML’de *delü olmak* ‘delirmek’ şeklinde geçer. KTS’de ise yine aynı anlam ve farklı yapılarla da (*delü/teli/telü/tilü*) birçok metinde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde kelimenin kullanımı, *deli* ‘aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan’ şeklinde devam etmektedir. Clauson, kelimeyi çalışmasına *telü /télve* şeklinde almış, ilk hecedeki sesin kökeninin *e* sesinden ziyade, *kapalı e* olması gerektiğini vurgulayıp kelimenin lehçelerdeki durumlarını ortaya koymuştur. Kelimenin kullanımı, çağdaş lehçelerde de devam etmektedir: KMTü. *teltek* ‘sersem, budala, aptal’; NTü. *deli* ‘2. budala, ahmak, aptal’, *berli/teli* ‘budala, ahmak, aptal, enayi, saçma, deli’.

1.3.3. Dīvāne ‘<Far. deli divane’ (207b/1, 208b/2)

Metinde ikisi aynı satırda olmak suretiyle üç farklı yerde geçen kelimenin Arapçası *mes‘ūr*, Farsçası yine *dīvāne* şeklinde verilmiştir. Kelimenin dilimizde kullanımı, Orta Türkçe metinleriyle olmuştur. Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime, birçok kez kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük'te belgelenen kelimenin kullanımı, çağdaş lehçelerde de devam etmektedir: AzT. *divane* 'divane'; ÖzbT. *devona* 'divane'.

1.3.4. Ussuz 'akılsız' (208a/2)

Tek örnekte belgelenen kelimenin Arapçası *ma'tūh*, Farsçası *şūrīde* şeklinde verilmiştir. Eski Türkçede kelime isim kök hâliyle mevcuttur. Ancak kelimenin +*suz* yoksunluk yapan ekli kullanımı, Orta Türkçe metinleriyle olmuştur. Kelime, ME'den başka Harezm Türkçesi metinlerinden sadece HŞ'de belgelenmiştir. KTS'de de *uşız/ussuz* 'akılsız' şeklinde geçmektedir. TS ve *Türkçe Sözlük*'te *us* 'akıl; fikir' olarak yer alan kelimenin *ussuz* türemiş şekli, Türkiye Türkçesinde ve çağdaş lehçelerde kullanımdan kalkmıştır.

1.4. Bulaşıcı Hastalıklar

1.4.1. Çiçek 'çiçek hastalığı' (179a/5)

Metinde bir kez tanıklanan kelimenin Arapçası *şeren*, Farsçası *seprūh demīde* şeklinde verilmiştir. Kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde bulunmamaktadır. Bu nedenle ME, kelimenin geçtiği en eski kaynak görünmektedir. *Türkçe Sözlük*'te, *çiçek* '(4) tıp irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık' şeklinde geçen kelimenin çağdaş lehçelerde de kullanımı yaygındır: YUTü. *çeçek* '(tıp) Çiçek (hastalığı)'; KzkT. *şecek* '(tıp) çiçek'.

1.4.2. Isıtma 'sıtma' (36b/3, 126a/5, 208b/1)

Metinde üç farklı yerde tespit edilen kelimenin Arapçası *humayyāt*, Farsçası *teb* şeklinde verilmiştir. Kelime, Eski Türkçe metinlerinde belgelenememiştir. Harezm Türkçesi metinlerinden ise ME'den başka KE ve İML'de tanıklanmıştır. KTS'de kelime, yine aynı yapı ve anlamla kullanılmıştır. Kelime, Türkiye Türkçesinde *sıtma* biçimiyle kullanımını devam ettirmektedir. Eren, kelimenin *ısıt-* fiil gövdesinden *-ma* ekiyle türetildiğini ve Türkiye Türkçesindeki şeklinin kelimenin başındaki *-ı* ünlüsünün düşmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Kelimenin kullanımı, çağdaş lehçelerde de devam etmektedir: Ur. *sıtma/sıtme/stma* 'sıtma, humma, malarya'; KKTü. *ısıtpa* '1. sıtma hastalığı'.

1.4.3. **Oğrı Bezgek/Bezек-Bezgek/Bezgeklig** 'şiddetli sıtma, sıtma nöbeti, ateş; ateşli' (36b/3, 36b/4, 89b/6, 208b/1, 219a/5)

Nüshada *sıtma* anlamında kullanılan bir diğer kelime grubu/kelime de *oğrı bezgek/bezek/bezgek*'tir. Metinde birçok örnekte belgelenen yapının Arapçası *şālib*, Farçası *teb-i germ* şeklinde verilmiştir. Kelimeyle benzer kullanım, EUTS (*oğrın* 'anlamı bilinmiyor, (haydutça?)') ve KB'de (*oğrın* 'gizlice') yer almaktadır ancak anlam metnimizdekinden farklıdır. *Bezgek* kelimesi, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde kullanılmıştır. Ancak kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden sadece ME'de belgelenmiştir. Clauson, çalışmasında kelimenin kökünü *bez-* fiiline götürmüş, Doerfer ise kelimeyi *bāzgak* 'soğuk ısıtma', *isitma* 'sıcak ateş' şeklinde anlamsal yönden ayırmış ve *bāz-* (*i*)*g+āk* şeklinde çözümlenmiştir. Dilimizde kullanımdan düşen kelime, birçok çağdaş lehçede varlığını sürdürmektedir: KTü. *bezzek* 'sıtma, humma, malarya'; KS. *bezgek* 'malarya, sıtma'.

1.4.4. Uyuz 'uyuz' (110a/3, 233a/3)

Metinde iki farklı yerde geçen kelimenin Arapçası *ṭalyen*, Farsçası ise *gurğīn* şeklinde verilmiştir. Kelime, Eski Türkçe metinlerinde *uduz* biçimiyle belgelenmiştir. Bu kelime de dönem eserlerinden sadece metnimizde ve eserin Şuşter nüshasında tespit edilmiştir¹⁹. Kelime, KTS'de de aynı yapı ve anlamla belgelenmiştir. Eren, kelimeyi Orta Türkçeye konumlandırmış, kelimedeki *d-y* ses değişimini vurgulayıp kelimenin yalnızca Türkçede kullanıldığını ve çağdaş lehçelerde kelimenin *kotur* biçimine evrildiğini belirtmiştir. Dilimizde kelime ve bu kelimeyle oluşturulmuş birçok kelime grubu kullanılmaya devam etmektedir. Kelime, çağdaş lehçelerden KTAT'de belgelenmiştir: *uyuz* 'uyuz'.

1.4.5. Vebā ' <Ar. veba; ateşli, bulaşıcı, öldürücü hastalık' (174b/3)

Nüshada yabancı kökenli hastalık adlarından biri de *vebā* 'kelimesidir. Metinde kelimenin türemiş biçimi de (*vebā* 'līg, 174b/3-4) geçmektedir. Kelime, ME'den başka Eski ve Orta Türkçe metinlerinde belgelenmemiştir. *Türkçe Sözlük*'te belgelenen kelimenin çağdaş lehçelerde de kullanımı devam etmektedir: AzT. *veba* 'kolera'; YUTü. *vaba/veba* 'veba'.

1.5. Bedensel Hastalıklar

1.5.1. Burnu kesük 'burnu kesilmiş, burunsuz' (190b/5)

¹⁹ Nuri Yüce, *age*, 196; Serkan Cihan, *age*, 5889.

Bu kelime grubunun Arapçası metinde *ecde'*, Farsçası *ve ĩn bĩnĩ burĩde* şeklinde verilmiştir. Yapı, bu hâliyle dönemin diğer metinlerinde ve tarihî metinlerimizde bulunmamaktadır. Kelimenin +sIz/+sUz yokluk ekiyle kullanımı da Harezmi-Kıpçak dönem metinlerinde tespit edilememiştir. Eski Türkçe metinlerinden de sadece EUTS'de (*burunsuz* 'burunsuz') belgelenmiştir.

1.5.2. Çerrik 'kambur; yaşlılıktan beli bükülmüş' (252b/3, 313b/6)

Metinde iki farklı yerde, *çim/şeddeli re/ye/kef* harf sırasıyla yazılmış bir kelime bulunmaktadır. Kelimenin Arapçası *ķavvese*, Farsçası *do tā şud bĩr* şeklinde verilmiştir. 'Kambur; yaşlılıktan beli bükülmüş' anlamını taşıyan kelime, Türkçenin herhangi bir yazılı metninde tarafımızdan tespit edilememiştir. Kelime, metinde hapax durumunda olduğunu düşündüğümüz örneklerdendir.

1.5.3. Felç '<Ar. felç' (207a/4)

Metinde aynı satırda, iki kez tekrarlayan ("*felç iğlig boldı - felç 'illetlig'*") kelimenin Arapçası *meflūc*, Farsçası *bā-sureh gerefte şud* şeklinde verilmiştir. Kelime, Eski ve Orta Türkçenin diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Bu hastalık adının belgendiği ilk yazılı metnimizin ME olduğunu söylemek mümkündür. Kelimin kullanımı Türkiye Türkçesinde ve AzT.'de devam etmektedir.

1.5.4. Otruķ 'yatalak' (213a/2-3)

Metinde iki kez belgelenen kelimenin Arapçası *muķ'ad*, Farsçası *ve ĩn ber-cāy mānde* şeklindedir. Kelime, dönem metinlerinden NF'de aynı anlamla ve KTS'de 'oturak, oturulacak yer' anlamıyla geçmektedir. Bu metinler dışında kelime, Eski ve Orta Türkçenin diğer metinlerinde belgelenememiştir. Kelime, Türkiye Türkçesinde ve çağdaş lehçelerde kullanımdan kalkmıştır. Fiilin etimolojisi açıktır. Fiil, *otur-* fiil gövdesine *-uķ* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiştir.

1.6. Enfeksiyon Hastalıkları

1.6.1. İriŋg/İriŋglen- 'irin, iltihap; iltihaplanmak' (11b/2, 30a/1, 173b/6-7, 294b/7)

Metinde kelimenin Arapçası *ķayh*, Farsçası *rĩm* şeklinde verilmiştir. Kelimenin isim hâli, Harezmi Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Kelimenin

fiil türevleri, dönem metinlerinden sadece eserin Şuşter nüshasında *irigle- / irinġle-* ‘irinlenmek’ şeklinde belgelenmiştir. Eski Türkçede de kelimenin isim hâli metinlerde yer alırken fiil şekli, sadece EUTS’de *yirinmāk* ‘cerahatlanmak, irinlenmek’ biçimiyle belgelenmiştir. Clauson, çalışmasında kelimenin anlamıyla beraber geçtiği yerleri belirtmiş, etimolojisi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. *Türkçe Sözlük*’te kelimenin hem isim, hem fiil, hem de sıfat şekli mevcuttur. Kelime, çağdaş Türk lehçelerde de yaygın olarak kullanılmaktadır: AzT. *irincik* ‘irin, iltihaplı yara’; *irinlemek/irinlenmek* ‘irinlenmek, cerahatlanmak’; KS. *irinġ* ‘irin’.

1.6.2. **Ƙızamuk** ‘kızamık’ (37a/2, 207a/3)

Metinde iki farklı yerde belgelenen kelimenin Arapçası *ħaşba*, Farsçası *surhiçe* şeklinde belirtilmiştir. Kelime, EUTS’de aynı yapı ve anlamla, DLT’de *kızlamuk* ‘kızamık ve ona benzer şeyler’ şeklinde belgelenmiştir. Harezmi Türkçesinin diğer metinlerinde karşılaşmadığımız kelime, KTS’de de geçmektedir. TS ve DS’de belgelenemeyen kelime, Türkiye Türkçesinde kullanımını devam ettirmektedir. Clauson, kelimeyi çalışmasına *kızamuk/kızlamuk* şeklinde almış, kelimenin kullanıldığı lehçeleri vurgulamış ancak kelimenin etimolojisi hakkında bir görüş belirtmemiştir. Gülensoy, çalışmasında kelimeyi <*kız-(ı)la-muk* [<**kızıl* ‘kırmızı’] şeklinde çözümlenmiştir. Eren ise kelimenin *kızıl* kökünden geldiğini, Türkçede *-muk* (~*mik*), *-muk* (~*mük*) ekiyle türetilmiş birçok türevin bulunduğunu, *kızlamuk* biçimindeki *-l-*’nin erken bir dönemde düştüğünü belirtir. Kelime, çağdaş lehçelerde de varlığını sürdürmektedir: KTü. *qızamuq* ‘tıp. kızamık’; KzkT. *kızılşa* ‘kızamık’.

1.6.3. **Sovuġla-** ‘(deve için) ishal olmak’ (75a/7)

Metnimizde tek sefer belgelenen fiilin Arapçası *salāta-l ba‘īru*, Farsçası *reġ zed uşter* şeklinde belirtilmiştir. Kelime, dönem metinlerinde bu yapı ve anlamla bulunmasa da aynı kökten türeyen biçimleri (*sawu-*, *savu-* *sowı-*, *sovu-*, *sovutmak*, *sovuġ*) geçmektedir²⁰. EUTS’de *soġımaġ*, *soġıġ*, *soġıġ*, *soġıtmaġ* şeklinde türevleri mevcut olan kelime, DLT’de de *sogı*, *sogıklık*, *sogıtı-*/*sogıtı*, *soguklan*, *sogun-* şeklinde farklı yapılarla kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi söz varlığında mevcut olan *sovu-*, *sovuġ*, *sovuġluk* biçimleri de aynı kökten türemiştir. Kelime, *Türkçe Sözlük*’te *soġuklamak* ‘1. üşüterek hasta olmak,

²⁰ Aysu Ata, *age*, 566; Aptullah Battal, *age*, 63; Necmettin Hacıeminoġlu, *age*, 429.

soğuk almak' şeklinde benzer yapı ve anlamla kullanımını devam ettirmektedir. Kelime, fiilden isim türeten *-k* ve isimden fiil türeten *+la-* ekiyle türetilmiştir: *<sowu-k+la-*.

1.7. Konuşma Bozuklukları

1.7.1. til ulmakı 'konuşma bozukluğu, pelteklik' (36b/6, 207b/4)

Metinde iki farklı yerde geçen kelime grubunun Arapçası *sulâf*, Farsçası *demîdegî-yi zebân* şeklinde belirtilmiştir. Eski ve Orta Türkçe metinlerinde tarafımızdan tespit edilemeyen bu kelime grubu, metinde hapax durumunda olan kelime/kelime gruplarından biridir.

1.8. Hastalıklarla İlgili Genel Terimler

1.8.1. Kus-/Kustur-/Kusuk 'kusmak; kusturmak; kusmak' (72b/6, 100b/5, 254a/1)

Metinde fiilin Arapçası *kalese*, Farsçası *kaykerd* olarak verilmiştir. Eski Türkçe döneminden beri kullanılagelen fiil, Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde de sıkça kullanılmıştır. Fiilin isim hâli, metnimizden başka KTS'de, yine aynı yapı ve anlamla *kusuk* 'kusuntu, kusmak' şeklinde belgelenmiştir. TS'de yer almayan fiil, *Tuḥfe-i Mübârizî*'de *kus-* 'kusmak', *kusdur-* 'kusturmak' şeklinde iki fiil kullanımıyla da belgelenmiştir. DS'nin 2009 basımında yer almayan fiil, TDK'nın online sözlüğünde belgelenmiştir. *Türkçe Sözlük*'te iki biçimle de (*kusmak/kusturmak*) kullanımını devam ettiren fiil, çağdaş lehçelerde de yaygın olarak kullanılmaktadır: ÖzbT. *qusmoq* 'kusmak'; *qustirmoq* 'kusturmak'; NTü. *qusuw* (*qus-*) 'kusmak'.

1.8.2. İg/İglig 'acı veren şey, hastalık' (36b/3, 161a/5, 167b/7, 174b/6, 174b/7, 175a/4, 193a/2, 195b/4, 207a/3, 207a/4, 207b/4, 226b/5, 308a/6)

Metinde birçok kez geçen, en genel tanımıyla *hasta/hastalık* kavramını anlatan kelimenin Arapçası *elem*, Farsçası *derd* şeklinde belirtilmiştir. Kelime, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde kullanılmıştır. KTS'de kelime, *yik* şeklinde geçer. *Türkçe Sözlük*'te kelime, bu anlamıyla yer almamaktadır. DS'de bu anlamının yanı sıra farklı anlamlarla da belgelenen kelime, TS'de benzer anlamla *iğ* '1. verem, inceağrı' şeklinde farklı bir hastalık çeşidini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Eren, çalışmasında kelimenin ağızlardaki biçimlerini (*iğli*, *iğlez*, *ilez*, *ileze*, *iğlek*, *ilek*) sıralamış, Türkçede

'zayıf, güçsüz' anlamıyla kullanılan *enez/eneze* kelimesinin *iğ'*in yeni bir türevi olduğunu belirtmiştir.

1.8.3. 'İllet/'İlletliğ/'İlletliĝ <Ar. +T. hastalık, sakatlık; hastalıklı' (36b/3, 102a/2, 111b/6, 154b/3, 181b/4, 181b/6, 181b/7, 207a/4, 207a/5, 208a/7, 208b/1, 257a/6)

Arapçadan alıntıladığımız kelimenin Arapçası metinde yine *'illet*, Farsçası *'illet-nāk* şeklinde belirtilmiştir. Eski Türkçe metinlerinde kullanılmayan kelime, Harezmi-Kıpçak metinleriyle birlikte Orta Türkçe metinlerinde kullanılmaya başlanmıştır. *Türkçe Sözlük*'te belgelenen kelimenin çağdaş lehçelerde de kullanımı devam etmektedir: AzT. *illet* 'hastalık'; YUTü. *illetlik* 'hasta'.

1.8.4. Ölümeci 'ölüme mahkum, çok hasta' (97b/2, 161a/5)

Metinde iki farklı yerde geçen kelimenin Arapçası *ħariḍun*, Farsçası *ve ĩn saħt-bĭmār* şeklinde verilmiştir. Kelime, Harezmi-Kıpçak Türkçesi söz varlığında belgelenememiştir. Eski Türkçe söz varlığında ise sadece EUTS'de *ölümçi* 'ölüme mahkûm' şeklinde geçmektedir. Metnimizde kelime, *elif/lam/vav/mim/elif/cim/ye* harf sırasıyla yazıldığı için *'ölümeci'* okuyuşu, metnimiz için daha uygundur. Kelime, bu yazım şekliyle Eski ve Orta Türkçe metinlerinde belgelenememiştir. *Türkçe Sözlük*'te bulunmayan kelime, en yakın şekliyle Karakalpak Türkçesinde, *ölümşi* şekliyle tespit edilmiştir: *ölümşi* 'ölüme yakın, ağır durum'.

1.8.5. Sızla- 'sızlamak; ağrımak' (62b/5, 180a/6, 223b/5)

Metinde üç farklı yerde tanımlanan kelimenin Arapçası *ħarabe-l curħu*, Farsçası *bĭmār* şeklinde belirtilmiştir. Harezmi-Kıpçak Türkçesi diğer metinlerinde bulunmayan kelime, Eski Türkçe metinlerinde geçmektedir. TS'de bulunmayan kelime, DS'de geçmektedir. Clauson, kelimenin Uygur ve Karahanlı Türkçesinde belgelenmediğini belirtip fiilin hem isim hem fiil biçimlerini göstermiştir: *sızla-ğ/sızla-/sızlav/sızlaw* 'ağrı; an ache'. Gülensoy, kelimeyi *sızla-* 'sızı ortaya çıkmak, sızısı olmak', <*sızı+la- şeklinde çözümlenmiştir. Türkiye Türkçesinde kullanımı aynı yapı ve anlamla devam eden fiil, çağdaş lehçelerde de farklı biçimlerle varlığını sürdürmektedir: AzT. *sızıldamağ* 'sızlamak'; KS. *sızda-* 'sızlamak (ağrımak)'.

1.8.6. Sökel/Sökellik ‘hasta; hastalık’ (66a/7, 109b/1, 145a/5, 157a/6, 161a/4-5-6, 163b/5, 166a/1, 168a/6-7, 195b/3, 207b/2, 216a/1, 217b/6-7, 221b/2, 230a/4, 243a/7, 250a/1-5, 276a/4, 314b/1)

Metinde birçok kez tanımlanan kelimenin Arapça karşılığı *merīḏa*, Farsçası *bīmār* şeklinde verilmiştir. Kelime, ilk olarak Karahanlı Türkçesi metinleriyle dilimizde belgelenmiştir²¹. Kelime, Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tespit edilmiştir²². Kelime, DS’de *sökel* ‘1. humma, ateşli bir hastalık, 2. güçsüz, düşkün, 3. tifo, 4. zatürre’, *sökellik* ‘hastalık’ şeklinde farklı anlamları da ifade edecek şekilde kullanılmıştır. TS’de *sökel* ‘hasta’, *sökellik* ‘hastalık’ şeklinde metnimizle paralel kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Çağdaş lehçelerden de en yakın kullanımıyla YUTü’de belgelenmiştir: YUTü. *sögel* ‘siğil; nasır’. Räsänen, kelimeyi çalışmasına *sökäl* ‘hasta’ şeklinde alıp lehçelerdeki biçimlerini göstermiş (*sökäl/sökül*), kelimenin etimolojisi hakkında bir öneride bulunmamıştır. Gülensoy, kelimeyi <*sök-* ‘ateşli hasta olmak, *güçsüz olmak’ şeklinde açıklamış ve kelimeyi <*sök-el+lik* şeklinde çözümlenmiştir.

1.8.7. Şişmiş/Şişük ‘şişmiş durumda olan, şişik’ (109b/6, 208a/1, 238b/5)

Metinde üç farklı yerde, iki farklı yazımla karşılaştığımız kelimenin Arapçası *şaḳin*, Farsçası *āmāsīdeh* şeklindedir. Kelime, bu yazım şekliyle Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde tarafımızdan tespit edilememiştir. KTS’de kelime, benzer yazımla *şişik* şeklinde geçmektedir. EUTS’de *sış* ‘1. şiş’, *şiş* ‘şiş, kabarık, ur’ şeklinde var olan kelime, DLT’de *sış* ‘şişmiş olan her nesne, yumru’ şeklinde geçmektedir. Kelime, TS’de *şişik* ‘şişmiş’, DS’de *şişik/şişik/şüşük/şüşük* ‘kabarık, şiş’ şeklinde bulunmaktadır. *Türkçe Sözlük*’te *şiş* ‘2. sf. şişmiş, şişkin’ şeklinde geçen kelime, çağdaş lehçelerde de varlığını sürdürmektedir: AzT. *şiş* ‘şiş’; Ur. *şişik* ‘şiş, şişlik, şişkinlik, kabart, yumru; su kabarcığı, ödem; şişmiş, kabarmış’.

1.8.8. Tarpla- ‘kalbin sert bir şekilde atması’ (99a/1)

Metinde tek örnekte *te/re/be/lam-elif/de/ye* (*tarpladı*) harf sırasıyla yazılmış bir kelime mevcuttur. Kelimenin Arapçası *ve vecafe kalbuha*, Farsçası *bi-ṭapīd dileş* şeklinde verilmiştir. Kelimenin kökü, TS’de de bulunan

²¹ Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *age*, 831.

²² Aptullah Battal, *age*, 63; Nuri Yüce, *age*, 177.

tarp tarp ‘patır patır, sapır sapır’ şeklinde kaydedilen yansıma kök olmalıdır. Fiil, bu köke +*IA* isimden fiil yapım ekiyle türetilmiştir. Fiil, metnimizdeki anlama en yakın şekliyle KKTü.’de tespit edilmiştir: *tarpt-* ‘1. hayvanların ön ayakları ile vurması veya çekmesi’.

1.8.9. Üzü- ‘(hastalıktan) acı ve ıstırap çekmek’ (207b/2)

Metinde tek örnekte geçen fiilin Arapçası *nukise*, Farsçası *bīmār şud pes ez bihterī* şeklinde belirtilmiştir. Fiil, bu anlamıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinin diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Eski ve Orta Türkçe metinlerinde bu anlamla tespit edilemeyen fiil, *üzül-/üzül-* ‘kopmak, ayrılmak, kırılmak, kesilmek, sonu gelmek, parçalanmak’ şeklinde birçok anlamla belgelenmiştir. Kelime, DS’de de *üzülmek* ‘incelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek (kumaş vb. için), hastalık yinelenmek, yorulmak, ezilmek, zayıflamak, inme inmek’ olarak yine metnimizdeki anlamı da kapsayabilecek şekilde birçok anlamla tespit edilmiştir. TS’de de *üzülmek* ‘kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülme, uzaklaşmak, yüzülmek, alâkayı kesmek, iyileşmeğe yüz tuttuğu halde yeniden hastalanmak’ şeklinde yine birçok anlamla tespit edilen fiil, *Türkçe Sözlük*’te sadece *üzülmek* ‘1. üzme işine konu olmak, 2. üzüntü duymak, eseflenmek, yerinmek’ anlamlarıyla kaydedilmiştir. Eldeki verilerle fiilin bu anlamda kullanımının ilk kez metnimizle olduğunu söylemek mümkündür. Fiil, çağdaş lehçelerde de birçok farklı anlamla kullanımını sürdürmektedir: AzT. *üzülmek* ‘zayıflamak, bitap olmak’; KS. *üzül-* II ‘ölmek, vefat etmek’; KTü. *üzülmek* ‘1. koparılmak; kesilmek, 2. kesilmek, durmak, son verilmek, nihayet verilmek’; KTAT. *üzül-* ‘kopmak; kesilmek’.

1.8.10. Yağır ‘yara’ (69a/3)

Metinde aynı satırda iki kez tekrarlayan kelimenin Arapçası ‘*aķire*, Farsçası *rīş* şeklinde belgelenmiştir. Kelime, DLT’de *yağır* ‘büyükbaş hayvanların yarası’ şeklinde metnimizdeki yapı ve anlamla paralel kullanım belgelenmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerindense sadece KE’de *yağ(ı)r* ‘omuz’ anlamıyla kullanılmıştır. Metnimizdeki kullanım (“*eğer yılķı arķasın yağır kıldı - bu yağır kılgan eğer*”), DLT’deki anlamla paraleldir. Kelime, KTS’de de yine aynı yapı ve anlamla tespit edilmiştir. TS’de (hayvanların sırtında hasıl olan yara; sırtı yaralı (hayvan)) ve DS’de (yük ve binek hayvanının sırtında, eğer ve semerin açtığı yara; ata uzun süre binenlerin

bacaklarında ve kalçalarında açılan yara; kel...) birçok anlamla beraber metnimizdeki yapı ve anlamla da kullanılan kelime, *Türkçe Sözlük*'te *yağır* '1. iki kürek kemiğinin arası, 2. atın omuzları arasındaki yer, 3. çoğunlukla bu yerde eyer ve semerin açtığı yara, 4. kel' şeklinde birçok anlamı ifade edebilecek şekilde varlığını sürdürmektedir. Çağdaş lehçelerden de AzT. *yağır* 'yağır', *yağırılanmag* 'yaralanmak, yağır olmak' şeklinde belgelenmiştir.

S o n u ç

Mukaddimetü'l-Edeb, sahip olduğu söz varlığıyla sadece Harezmi Türkçesinin değil, Türk dili tarihi için de çok önemli bir kaynak durumundadır. Dönemin en kapsamlı sözlüğü niteliğindeki eser, çok farklı alanlarda zengin söz varlığı içermektedir. Bu söz varlığı incelendiğinde sadece metne özgü, hapax niteliğinde birçok kelimenin varlığı da eserin dikkat çeken yönlerindedir. Bu çalışmada ME'de geçen hastalık söz varlığı tespit edilip incelenmiştir. Nüshada farklı yazımlar dikkate alınmadığında hastalık terimleriyle ilgili kırk üç farklı kelime ve kelime grubu tespit edilmiştir. Nüshada tespit edilen bu kırk üç hastalık terimi, dönem metinleri ve diğer tarihî dönem temel eserleriyle de karşılaştırılarak incelenmiştir.

Bu karşılaştırma neticesinde metinde tespit ettiğimiz hastalık terimlerinden *bişük közlüg* 'gece körlüğü, göz rahatsızlığı', *ëgri közlüg* 'şası kimse', *qabuqı ewruk* '(göz kapağı için) dönmüş, çevrilmiş, *toğa közsüz* 'anadan doğma kör', *süçüg baş* 'çocuklarda çıkan ve suluca çiban denilen sivilce', *temregü* 'kol, bacak ve yüzde çıkan, üzeri pürüklü bir mantar hastalığı', *ur* 'ur, hastalıklı kitle', *burnı kesük* 'burnu kesilmiş, burunsuz', *çerrik* 'kambur, yaşlılıktan beli bükülmüş', *til ulmaqı* 'konuşma bozukluğu, pelteklik', *tarpla-* 'kalbin sert bir şekilde atması', *üzül-* '(hastalıktan) acı ve ıstırap çekmek' şeklinde geçen kelime ve kelime grupları, Eski ve Orta Türkçe dönemi diğer metinlerinde tarafımızdan tespit edilememiştir. Bazı kelimelerin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etse de birçok kelime ve kelime grubunun dilimizde ve çağdaş lehçelerde kullanımdan düştüğü görülmüştür.

Sekiz farklı başlık altında yapılan incelemede farklı biçim ve yazımlar dikkate alınmadığında yedi farklı göz hastalığı, dokuz farklı deri hastalığı, dört farklı akıl hastalığı, beş farklı bulaşıcı hastalık, dört farklı bedensel hastalık, üç farklı enfeksiyon hastalığı, bir konuşma bozukluğu ve hastalıklarla ilgili on genel terim tespit edilmiştir. Çalışmada aynı maddede

farklı yapılar da hesaba katıldığında sekiz fiil, yirmi sekiz isim ve yirmi dört sıfat tespit edilmiştir. Bunlardan beşi Arapça (*aḥmak, ebleh/h, vebā', felç, 'illeh*) ve biri Farsçadır (*dīvāne*).

Sözlük mahiyetindeki ME'de bazı hastalık terimleri, farklı biçimlerle ve bazen de farklı kelimelerle ifade edilmiştir. 'Kör' anlamı, metinde *kör/körmez/körmes köz/közsüz* şeklinde dört farklı biçimle tespit edilmiştir. Metinde 'akılsız, bön' anlamında kullanılan *ebleh* kelimesi, *ebleh* yazımıyla da belgelenmiştir. 'Deli' anlamında kullanılan *delü/telve* kelimeleri, yine metinde eş anlamlı kullanıma bir örnektir. Bir diğer örneğimiz 'sıtma' anlamında kullanılan *ıstıma/bezek/bezgek* kelimeleridir. Son örnek ise 'şiş' anlamında kullanılan *şışmiş/şışuk* kelimeleridir.

ME'nin Yozgat nüshası, sahip olduğu söz varlığıyla dönem hakkında oldukça farklı alanlarda veriler sunabilecek zenginliğe sahiptir. Bu çalışmada da eserde geçen hastalık adları tespit edilip incelenmiştir. Çalışmada tespit edilen hastalık adlarının birçoğunun Eski ve Orta Türkçe metinlerinde bulunmayışı, eserin önemini vurgulamakta kullanılabilir önemli bir göstergedir. Daha önce konuyla ilgili Harezmi dönemi metinleri üzerinde yapılan çalışma sayısı oldukça yetersizdir. Bu çalışmayla birlikte bundan sonra yapılacak çalışmalara küçük de olsa katkı sağlamayı umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yaşar, *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük* (AzT.), Beşir Yayınevi, İstanbul 1999.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1979.
- ATA, Aysu, *Kıssaşü'l Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin* (KE), TDK, Ankara 1997.
- ATA, Aysu, *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014.
- ATA, Aysu, *Dizin-Sözlük*. J. Eckmann (Tıpkıbasım ve Çev. Yazı), S. Tezcan & H. Zülfikar (Yay.), *Nehcü'l-Ferâdis Uştmaqlarının Açuq Yolu: Mahmud bin Ali* (ss. 1-538) (NF), TDK, Ankara 2014.
- ATA, Aysu, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, TDK, Ankara 2019.
- BATMAZ, Macidegül, *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- BATTAL, Aptullah, *İbn-i Mühennâ Lûgati* (İML), 3.Baskı, TDK Ankara 1997.
- BAYNİYAZOV, Ayabek, Janar Bayniyazova, Kenan Koç, *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Kzkt.), TDK, Ankara 2021.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (EUTS), TDK, Ankara 2011.
- CİHAN, Serkan, *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası)-(Giriş, Metin, Notlar, Sözlük-Dizin)* (ME), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, At the Clarendon Press, Oxford 1972.
- DİLÇİN, Cem, *Mes'üd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, TDK, Ankara, 1991, s. 338.
- ERCİLASUN, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (DLT), TDK, Ankara 2018.
- ERDAĞI DOĞUER, Binnur, *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübârizî Metin-Sözlük*, TDK, Ankara 2013.

- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- ERGÖNENÇ, Dilek, Maria Bulgarova, *Nogay Türkçesi Sözlüğü* (NTü.), TDK, Ankara 2024.
- GALİP, Hasan, "Kıyasü'l-Enbiyâ'da Tıp Terimleri". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 7 (4), Ankara 2024, 790-814.
- GARKAVETS, Aleksander N., *Urumca Sözlük* (Ur.), (çev. Iryna Logvynenko-Yuliia Romanenko), TDK, Ankara 2019.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2007.
- GÜRGAN, Mahmut, *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyula Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* (HŞ), TDK, Ankara 2000.
- IŞIK, Utku, *Karahanlı Türkçesindeki Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016.
- LESSING, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (çev. Günay Karaağaç), TDK, Ankara 2017.
- MUZAFAROV, Refik, Nüzhet Muzafarov, *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük* (KTAT), (çev. Nariman Seyityahya), TDK, Ankara 2018.
- NECİP, Emir N., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (YUTü.), (çev. İklil Kurban), TDK, Ankara 2008.
- ÖZŞAHİN, Murat, *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (BTü.), TDK, Ankara 2023.
- PEKACAR, Çetin, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (KTü.), TDK, Ankara 2011.
- RÄSÄNEN, Martti, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen, Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17*, Helsinki 1969.
- SAĞOL, Gülden, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi/Giriş-Metin-Sözlük I* (HKTI), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993.
- ŞİMŞEK, Yaşar, *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüs. [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)* (HKT), Cilt 1-2, Akçağ Yay., Ankara 2019.

- TAVKUL, Ufuk Karaçay-*Malkar Türkçesi Sözlüğü* (KMTü.), TDK, Ankara 2020.
- TDK, *Derleme Sözlüğü*, TDK, Ankara 2009.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr>, 11.02.2025.
- TDK, *Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara 2019.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2023.
- TEMEL, Duygu, *Memlük-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2020.
- TIETZE, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 2. Cilt C-E, (Ed. Semih Tezcan), TÜBA, Ankara 2016.
- TIETZE, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 4. Cilt K-L, (Ed. Semih Tezcan), TÜBA, Ankara 2016.
- TIETZE, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 8. Cilt T-V, (Ed. Semih Tezcan), TÜBA, Ankara 2019.
- TOPARLI, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (KTS), TDK, Ankara 2007.
- TOPARLI, Recep, Mustafa Argunşah, *Mu'înü'l-Mürîd*, TDK, Ankara 2008.
- TÜRKMEN, Seyfullah, *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2006.
- UYĞUR, Ceyhun Vedat, *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü* (Karakalpakça-Türkçe Sözlük) (KKTü), TDK, Ankara 2019.
- YUDAHİN, Konstantin K., *Kırgız Sözlüğü*(KS), (çev. Abdullah Taymas), TDK, Ankara 2011.
- YUSUPOVA, Nasiba, *Türkçe-Özbekçe Sözlük* (ÖzbT.), TDK, Ankara 2023.
- YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, TDK, Ankara 1993.